

РЕЦЕНЗІЯ

доктора філософії з права, доцента

Литвиненко Ольги Георгіївни на дисертацію

**на дисертацію Тирлича Євгенія Володимировича на тему «Правові засади і
тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному
провадженні», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Тема дисертаційного дослідження Тирлича Євгенія Володимировича є безумовно актуальною, оскільки отримання зразків для проведення експертизи у кримінальному провадженні і, насамперед, примусове відібрання біологічних зразків залишається одним із найбільш проблемних аспектів діяльності органів досудового розслідування. Автор обґрунтовано звертає увагу на недостатню законодавчу регламентацію окремих положень ст. 245 КПК України, неоднозначність судової практики щодо задоволення слідчими суддями клопотань про дозвіл на примусове відібрання, а також на відсутність у законі тлумачення термінів «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження» і чіткого алгоритму такого відібрання.

Актуальність теми підсилюється сучасними умовами діяльності правоохоронних органів. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила збільшення кількості випадків роботи з біологічними слідами та актуалізувала потребу в реалізації їх інформаційно-доказового потенціалу. Водночас у контексті гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами кримінального процесу, вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини особливого значення набуває вироблення чітких правових і тактико-криміналістичних підходів до отримання зразків за умови неухильного дотримання прав і свобод особи. З огляду на це дослідження має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення.

Таким чином, питання щодо правової природи, підстав, меж та порядку отримання (відібрання) зразків для експертизи потребує комплексного аналізу з позицій кримінального процесу, криміналістики, судової експертології та забезпечення прав людини, що й зумовлює актуальність обраної здобувачем теми.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням, в якому системно та комплексно опрацьовано процесуальний та криміналістичний аспекти отримання зразків стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування кримінального провадження.

На підставі проведеного дослідження сформульовано наукові положення, що містять ознаки наукової новизни, зокрема:

вперше:

- проведено порівняльний аналіз процесуального законодавства України та деяких держав Європейського Союзу стосовно отримання зразків для порівняльного дослідження;

- досліджено підстави відмов слідчих суддів у задоволенні клопотань суб'єктів досудового розслідування про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків для порівняльного дослідження та запропоновано шляхи їх вирішення;

- запропоновано методичні рекомендації (Алгоритм) дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні;

- сформульовано та обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін до ст. 245 КПК України з метою вдосконалення правового регулювання процесуального порядку отримання зразків для експертизи, зокрема їх примусового відібрання;

удосконалено:

- поняття зразків для експертизи в кримінальному провадженні як матеріального об'єкта, його частини або матеріально-фіксованого відображення

цього об'єкта чи його проявів, отриманих у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку;

- класифікаційний (дослідницький) поділ біологічних зразків особи на «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження»;

- теоретичні положення щодо процесуальної природи та змісту отримання зразків для експертизи як самостійної слідчої (розшукової) дії;

- поняття примусу в контексті відібрання біологічних зразків на підставі ухвали слідчого судді;

- теоретичні положення щодо обставин слідчої ситуації, процесуальних підстав та оформлення звернення до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків;

- тактичні комбінації примусового відібрання біологічних зразків особи, спрямовані на встановлення психологічного контакту, переконання особи в доцільності добровільного надання зразків та уникнення безпосереднього фізичного впливу;

- положення про підстави, сутність, форми, межі та суб'єктів застосування кримінального процесуального примусу при відібранні зразків для експертизи;

дістало подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо використання зразків для проведення ідентифікаційних та порівняльних досліджень у кримінальному провадженні;

- визначення змісту та правової природи отримання зразків для експертизи в частині доведення самостійності та універсальності цієї слідчої (розшукової) дії;

- визначення кола суб'єктів застосування кримінального процесуального примусу при відібранні зразків для експертизи;

- наукове осмислення проблематики отримання зразків для експертизи на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства з огляду на міжнародні стандарти у галузі правосуддя, практику ЄСПЛ та внутрішню ситуацію в Україні.

Повнота викладу наукових положень в публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Дисертаційне дослідження виконано автором самостійно із використанням значної джерельної бази. Наукова робота є комплексною, системною та логічно побудованою. Сформульовані в дисертації висновки ґрунтуються на власних дослідженнях. Висновки до розділів та загальні висновки відповідають сутності розглянутих питань і відзначаються лаконічністю викладених думок. При використанні для аргументації власних положень і висновків напрацювань інших учених обов'язково робились посилання.

Комплексний аналіз положень дисертаційного дослідження Тирлича Євгенія Володимировича на тему «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» дає підстави зробити висновок про те, що за всіма формальними і змістовними ознаками дисертація відповідає вимогам, що пред'являються до такого виду робіт.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи свідчить про те, що Є.В. Тирлич проявляє себе як відповідальний і кваліфікований дослідник, здатний послідовно та аргументовано викладати матеріал, здійснювати глибокий аналіз теоретичних, практичних і нормативних джерел, формулювати обґрунтовані та узагальнені висновки, а також ефективно використовувати широкий спектр методів наукового пізнання.

Основні наукові результати дисертації відображено у 10 наукових публікаціях, серед яких 4 статті у наукових виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 стаття в іноземному фаховому виданні (Словацька Республіка), та 5 тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних заходів, у тому числі міжнародних. Основні положення і висновки дисертації апробовано на п'яти міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Перелік наукових праць здобувача та аналіз їх змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження повно викладено у фахових виданнях і пройшли належну апробацію.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Тирлича Євгенія Володимировича на тему «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні», полягають у тому, що сформульовані наукові результати, теоретичні положення, висновки та пропозиції, можуть використовуватися у:

- законотворчому процесі – під час удосконалення кримінального процесуального законодавства України, насамперед положень статті 245 КПК України;

- у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду при вирішенні питань, пов'язаних з отриманням зразків для проведення судових експертиз;

- у науково-дослідній діяльності, як підґрунтя для подальших досліджень проблем кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи;

- в освітньому процесі - під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Досудове розслідування» освітньо-професійної програми «Право (Поліцейські)» Law (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D8 Право галузь знань D Бізнес, адміністрування та право кваліфікація: Бакалавр права професійна кваліфікація Слідчий (поліція) та «Кримінальний процес» освітньо-професійної програми правоохоронна діяльність (поліцейські) Law Enforcement activity (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю K9 Правоохоронна діяльність галузі знань К Безпека та оборона кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін

Практичне значення роботи підтверджується актами впровадження результатів у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України (додаток Д), науково-дослідну діяльність та освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ (додатки Е, Ж), а також апробацією на п'яти науково-практичних конференціях.

Зміст та оформлення дисертації. Структура і зміст дисертації Тирлича Є.В. відповідають визначеній меті та поставленим завданням даної праці, що дозволило автору повною мірою охопити об'єкт і предмет дисертаційного дослідження.

Основний текст роботи складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 232 сторінки, з них основний текст - 160 сторінок; список використаних джерел налічує 230 найменувань.

Структура дисертації грамотно побудована і логічно продумана та відповідає вимогам МОН та завданням, які поставив перед собою автор.

У першому розділі «Поняття експертизи в кримінальному провадженні та підготовки її проведення» автор розкриває поняття судової експертизи, простежує її розвиток в Україні та визначає роль у кримінальному провадженні, аналізує підходи до класифікації судових експертиз і висвітлює питання підготовки діагностичних та ідентифікаційних експертиз. Дисертант справедливо відмічає, що станом на зараз судова експертиза в досудовому розслідуванні є одночасно дієвим інструментом, способом та засобом збирання доказів і застосування спеціальних знань, яким рівно наділені сторони кримінального провадження, з метою доказування вагомих обставин в кримінальному провадженні.

Заслуговує на увагу обґрунтований автором умовний поділ судових експертиз за критерієм основоположних завдань у кримінальному провадженні на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні, а також висновок про якісно новий етап розвитку судово-експертної діяльності в Україні, зумовлений сучасними викликами.

Другий розділ «Правила отримання зразків для проведення ідентифікаційної експертизи» присвячено поняттю та видам зразків для ідентифікаційної експертизи, а також правовим засадам і тактиці їх отримання для окремих видів ідентифікаційних експертиз в Україні та в окремих

європейських країнах. Цінним є сформульоване автором визначення поняття «зразки для експертизи в кримінальному провадженні» під яким він розуміє «окремо або в своїй сукупності як матеріальний об'єкт (чи його частину), або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, отримані у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Такі зразки характеризуються сукупністю релевантних ознак і властивостей, що зумовлюють можливість ефективного вирішення визначених експертних завдань шляхом застосування спеціальних знань під час проведення експертизи в межах кримінального провадження».

Проведений порівняльно-правовий аналіз відповідних інститутів України й держав Європейського Союзу надав змогу автору зробити висновок про те, що в Україні та інших країнах Європи однією із основних вимог законодавства є дотримання прав людини. При цьому країни ЄС демонструють більш ефективні моделі у питанні отримання біологічних зразків (у тому числі примусового характеру). Отримані висновки окреслили перспективні напрями удосконалення вітчизняного законодавства, зокрема щодо:

- розроблення та впровадження на законодавчому рівні вимог до процедури отримання зразків для експертизи з детальною регламентацією дій кожного з учасників;
- посилення механізму контролю за діями правоохоронців під час проведення зазначеної СРД, зокрема шляхом запровадження можливості оскарження судової санкції на примусове відібрання зразків;
- впровадження правових норм, що надають прокурору право ініціювати у виняткових випадках (при розслідуванні особливо тяжких злочинів) примусове отримання зразків незалежно від наявності добровільної згоди підозрюваного.

Дисертантом підсумовано, що законодавцю слід чітко розмежувати процедури відбору зразків для експертизи від інших СРД та заходів забезпечення кримінального провадження, таких як освідування та тимчасовий доступ до речей і документів. Оскільки їм притаманні принципово різні природа та мета, доцільно було б закріпити в КПК України окремі, більш детальні регламенти для

кожної з них. Це допоможе уникнути правової плутанини і забезпечити дотримання прав громадян під час проведення СРД.

Третій розділ «Особливості отримання біологічних зразків для проведення ідентифікаційних експертиз» розкриває поняття і види біологічних зразків, правові підстави, процесуальну природу та порядок їх примусового відібрання, питання примусу в контексті відібрання біологічних зразків, а також позицію Європейського суду з прав людини щодо недопущення порушень при примусовому відборі. Безперечною перевагою роботи є розроблені автором методичні рекомендації (Алгоритм) дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу слідчого судді на примусове відібрання біологічних зразків,

В запропонованому дисертантом Алгоритмі передбачено наступні етапи:

1. Отримання (вилучення) першочергових зразків у передбачений КПК України спосіб.

2. Підготовка та призначення до відповідної експертної установи проведення експертного дослідження (з наданням зразків, що підлягають дослідженню).

3. Отримання клопотання експерта про надання на дослідження додаткових матеріалів (ідентифікаційних біологічних зразків) для проведення подальшого порівняльного дослідження.

4. Прийняття процесуального рішення у формі постанови про відбирання біологічних зразків.

5. Пред'явлення зазначеної постанови особі, в якій планується відбирання біологічних зразків (яка є їх володільцем), детальне роз'яснення процесуального порядку його проведення та пропозиція особі надання необхідних біологічних зразків добровільно (ч. 3 ст. 245 КПК України).

6. За результатом виконання п. 5 цього Алгоритму, складання протоколу відбирання біологічних зразків із обов'язковим визначенням кожного етапу та рішенням особи щодо згоди чи відмови з приводу добровільного надання відповідних зразків.

7. У разі добровільної згоди особи на надання біологічних зразків, таке відібрання проводиться в порядку, передбаченому ст. 241 КПК України, за результатом чого копія складеного протоколу надається особі, в якій таке відібрання було здійснене та отримані зразки направляються для проведення призначеного раніше дослідження.

8. У разі відмови особи від добровільного надання біологічних зразків, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором звертається до слідчого судді з клопотанням про дозвіл здійснити відбирання біологічних зразків для проведення експертизи примусово, долучивши до клопотання відповідні копії матеріалів кримінального провадження.

9. Підтримання клопотання в судовому засіданні, обґрунтування виключної необхідності проведення обраної СРД та її значення для досудового розслідування.

10. При постановленні слідчим суддею відповідної ухвали, здійснення примусового відібрання біологічних зразків у особи, що супроводжується складанням відповідного протоколу та подальше направлення отриманих зразків для проведення експертизи.

Важливим є дослідження підстав відмов слідчих суддів у задоволенні клопотань про отримання біологічних зразків у примусовій формі та запропоновані шляхи розв'язання цієї проблеми.

Позитивної оцінки заслуговує висновок автора щодо правомірності застосування фізичного примусу під час виконання ухвали слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків. Дисертант аргументовано доводить, що за умови дотримання визначених законом процедур та принципу пропорційності таке втручання узгоджується як із положеннями національного законодавства, так і з міжнародно-правовими стандартами у сфері захисту прав людини, зокрема практикою Європейського суду з прав людини.

Водночас автор обґрунтовано наголошує, що застосування фізичного примусу має розглядатися як винятковий захід, допустимий лише у випадках, коли інші процесуальні засоби виявилися неефективними та не забезпечили

добровільного надання особою біологічних зразків, необхідних для проведення експертного дослідження.

Окремої уваги заслуговує позиція дисертанта щодо необхідності індивідуального підходу до визначення обсягу та характеру заходів примусу. Автор переконливо підкреслює, що рішення про кількість уповноважених осіб, які братимуть участь у проведенні такої процесуальної дії, повинно прийматися з урахуванням конкретної слідчої ситуації, принципу пропорційності та необхідності забезпечення балансу між інтересами кримінального провадження і дотриманням прав та свобод людини.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Водночас варто зауважити, що дисертація Є.В. Тирлича як і будь-яке самостійне та креативне наукове дослідження, не позбавлена окремих недоліків і дискусійних аспектів. Разом із тим, загалом позитивна оцінка представленої роботи не виключає низки зауважень і рекомендацій, які мають конструктивний характер і можуть бути враховані автором в подальших наукових пошуках.

Так, автор обґрунтовано доводить доцільність самостійного процесуального порядку отримання (примусового відібрання) зразків і пропонує авторську редакцію ст. 245 КПК України (Додаток Г). Водночас під час захисту доцільно було б додатково обґрунтувати, як запропонований порядок системно співвідноситься з освідкуванням (ст. 241 КПК України) та тимчасовим доступом до речей і документів (ст.ст. 160–166 КПК України) і чи не потребує реалізація цієї пропозиції узгоджених змін до зазначених норм задля уникнення конкуренції процесуальних форм на практиці.

Також, запропонований автором на стор.139-140 Алгоритм отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків є детально розробленим і має значне практичне значення, однак дисертанту доцільно було б більш ґрунтовно розкрити механізми його практичної імплементації в діяльність органів досудового розслідування, зокрема шляхом визначення порядку нормативного закріплення відповідних рекомендацій.

Окрім цього, на стор. 126-127 запропонований автором класифікаційний поділ зразків особи на «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження» становить теоретичний інтерес. Разом із тим, оскільки сам дисертант слушно зауважує, що процесуальний порядок отримання зразків зводиться до вужчого трактування (категорії «зразки особи»), доцільно було б чіткіше окреслити практико-процесуальні наслідки цього поділу для суб'єкта розслідування.

Також, з огляду на приділену в роботі увагу гарантіям прав особи, на окрему й більш детальну увагу заслуговують особливості примусового відібрання біологічних зразків у окремих (вразливих) категорій осіб, зокрема неповнолітніх та осіб із психічними розладами із визначенням додаткових процесуальних гарантій.

Проте, зазначені аспекти не знижують загальної високої оцінки роботи, а лише свідчать про її дискусійний потенціал та відкривають напрями для подальших наукових пошуків.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження, наукових публікацій автора фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація Тирлича Євгенія Володимировича «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» є самостійною завершеною працею, виконаною без порушень академічної доброчесності.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертаційне дослідження Тирлича Євгенія Володимировича «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» представлене на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною у розробленні та обґрунтуванні положень теоретичного і практичного спрямування у сфері виявлення та протидії корупційним ризикам у кримінальному досудовому провадженні, а також формулюванню науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства і практики його

застосування в аспекті предмета дослідження, за своїм змістом відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її автор заслуговує присудження ступеня вищої освіти – доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право.

Рецензент –

**доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету підготовки
фахівців для органів досудового
розслідування НПУ
доктор філософії з права, доцент**

Ольга ЛИТВИНЕНКО